

SOCIOLOGIA DE L'ESTAT COLOMBIÀ: ITINERARI I CONJUNTURA

Carlos Tuta Alarcón (1)
Helwar Figueroa S. (2)
Revista Espacio Crítico
Nº9, Juliol - Desembre de 2008
www.espaciocritico.com

Les dificultats per comprendre el funcionament dels Estats llatinoamericans utilitzant conceptes interpretatius forans, obliga a proposar definicions més adequades a les terres americanes, ja que considerar als Estats com a burocràcies centralitzades, amb poder coercitiu, monopoli de les armes i creadores de consensos, o com a institucions polítiques determinades per les relacions socials de producció (Estat capitalista modern), no és suficient per explicar la seva complexa formació; sobretot la dels Estats perifèrics, ja que aquests són resultat de la història del modern sistema mundial colonial.

A Amèrica Llatina i, particularment, a Colòmbia, marcs conceptuals que no tinguin en compte la història no aconsegueixen percebre clarament com sorgeixen i com es defineixen els Estats d'aquesta perifèria; d'aquí que recorreguem, d'una banda, a mostrar la seva conformació històrica des d'un pla descriptiu però a la vegada problematitzant, i, per altre banda, a proposar una definició una mica més adequada per les terres americanes (3). Per això utilitzarem provisionalment la idea d'entendre el conjunt de l'Estat colombià com un Règim Polític (4), l'objectiu del qual és propiciar certa unitat i coherència per part de sectors dominants interessats en fer prevaler els seus interessos de classe o de grup (local, regional o gremial). Interessos que a Colòmbia generen una permanent crisi de legitimitat, estimulada per una centralització violenta molt forta en el cas colombià, exercida a través d'una excessiva repressió als sectors subalterns.

A Colòmbia, la oligarquia ha aconseguit a través de l'us de l'Estat crear unes identitats partidistes i uns interessos corporatius, oposats a la possible conformació d'un Estat nació democràtic. Històricament, el bipartidisme no ha estat interessat en construir un Estat incloent, conformat per una ciutadania deliberativa. La monopolització política i econòmica corporativa ha expropiat allò públic i allò nacional, impedit que s'expressin les energies nacionals en la construcció d'una democràcia moderna. Pel contrari, la oligarquia colombiana durant tota la República ha estimulat les guerres civils com una forma de control social: al segle XIX, al costat dels seus exèrcits de parcers, i al segle XX convidant a la guerra, però sense participar-hi directament.

Partint d'aquesta delimitació i seguint les aportacions de la historiografia colombiana, entorn a la caracterització de l'Estat, a continuació presentarem varies tesis que considerem que sintetitzen des d'una mirada històrica els greus problemes socials, econòmics i polítics pels que travessa el país -això amb l'objectiu d'aportar en el debat sobre la formació tardana, debilitat, enfonsament o absència de l'Estat:

1. El nacionalisme colonitzat:

L'absència d'un mite fundador incloent propiciador d'una identificació colombiana amb un imaginari nacional comú (5), fonamental en la cimentació de sentiments protonacionalistes, no va afavorir el desenvolupament de l'Estat nació colombià, la qual cosa no va permetre la creació d'un altre tipus d'identitats col·lectives (6) diferents a les regionals o partidistes, identitats que acabarien per propiciar les guerres civils dels segles XIX i XX. Per altra banda, la inexistència d'un enemic extern visible també va impedir crear sentiments nacionalistes, tot i el sotmetiment de que fou víctima l'Estat colombià per part d'Anglaterra, durant el segle XIX i dels Estats Units al segle XX (patrocini i recolzament a la separació de Panamà i apropiació injusta de les riqueses nacionals). Les èlits sempre han aconseguit lucrar-se de forma individual d'aquest domini colonialista, a expenses de les riqueses nacionals que històricament han vingut en condicions totalment adverses pel país.

2. Una societat racista:

L'exclusió socioracial imposada per una oligarquia formada sota els preceptes de l'Antic Règim i un catolicisme intransigent (catecisme Astete i urbanitat de Carreño) va repercutir en un racisme velat i negà expressions culturals diferents al tradicionalisme hispanista semifeudal. D'aquesta manera, es va imposar una societat racista que posteriorment es va sobreposar en una societat de classes excoent i segregacionista, que segueix dominant sota els mateixos principis de les castes oligàrquiques i nepotistes. Tot i la Independència es van mantenir uns referents aristocràtics d'origen colonial, oposats a la secularització de la societat i als principis democràtics i humanistes derivats de la Revolució Francesa. Per la majoria dels sectors semiburgesos els postulats: Llibertat, Igualtat i Fraternitat només es van utilitzar com una eina retòrica a les campanyes electorals. A l'actualitat, dites idees ja no són ni tan sols utilitzades retòricament, ja que aquests drets van ser apartats per un capitalisme que els va convertir en polítiques assistencialistes, assistencialisme propi de les societats tradicionalistes; és a dir, els drets socials ja no estan en l'escenari de les polítiques públiques, ara s'han convertit en una mercaderia més.

3. Un capitalisme dependent:

La classe dominant ha sigut inepta a l'hora de crear un mercat nacional i per tant, consolidar un Estat capitalista amb presència a totes les regions i amb recursos suficients per poder invertir en polítiques socials. Davant l'escassetat de capitals productius, els baixos nivells de tributació i la concentració de riqueses (terres i petits capitals) en sectors minoritaris de la societat, l'èlit econòmica va recórrer al recurs simplista d'endeutar el país. Per altra banda, la inexistència de cicles econòmics llargs d'expansió de l'economia tampoc va permetre la consolidació de capitals per ser reinvertits en una veritable industrialització. Finalment, al segle XX una economia primària exportadora, basada en el cafè i en els enclavaments neocolonials del petroli i la banana, no va afavorir al desenvolupament d'una economia nacional independent. Es tracta d'una dependència que també s'expressa fins avui en un veritable colonialisme econòmic, cultural i polític, el qual és propiciador d'un desbalanç comercial (s'importa més del que s'exporta) que repercuteix en l'augment de la desocupació i en la precarització del món del treball.

4. Concentració de terres i capitals:

La oligarquia colombiana va propiciar històricament la concentració de la terra i la submissió del camperolat. Aquest fenomen es va produir per les següents causes: el manteniment d'una propietat adquirida de forma hereditària, procés que es manté des de 'l'encomienda' colonial fins l'actualitat; l'apropiació per part dels blancs i mestissos de les terres dels resguards indígenes; la confiscació i monopolització posterior de les terres eclesiàstiques (de mans mortes) per part dels liberals antiquats, i, per últim, el desplaçament dels colons (que amplien la frontera agrícola a les regions no explotades), causat pels hisendats (segles XIX i XX) i els nous actors violents d'origen capitalista. Avui en dia aquesta apropiació indeguda de les terres està liderada pels narcotraficants i els capitalistes interessats en l'explotació de productes agrícoles industrialitzats, com la palma africana o la canya de sucre (biocombustibles) (7). En l'actualitat la concentració de la terra continua desplaçant de forma violenta a milions de camperols.

5. Cabdillisme, regionalisme i clientelisme:

El marcat regionalisme cabdillista va facilitar l'existència de mediadors entre la regió i el poder central (cabdills o gamonals, locals i regionals), durant tota la història republicana; això va acabar per ocasionar la debilitat de l'Estat (8), estimulament la consolidació de parapoders, posseïdors d'un poder coercitiu i afavoridor del clientelisme bipartidista. Aquest regionalisme ha ocasionat innumerables enfrontaments bèl·lics entre els cabdills regionals, i a més, quan aquests ascendeixen al poder central, ho fan amb ànims de buscar privilegis econòmics només per les seves regions d'influència. Per altra banda, el regionalisme va contribuir a un desenvolupament desigual dels departaments i va facilitar que els menys desenvolupats fossin explotats pels més desenvolupats, com ho fan la classe dominant i certs gremis d'Antioquia al Chocó i Urabá, en una espècie de colonialisme intern. Tal precarietat de l'Estat va permetre, en importants regions del país, als actors armats il·legals (guerrilles revolucionàries i paramilitars de la segona meitat del segle XX) substituir-lo en moltes de les seves funcions.

6. El bipartidisme religiós:

La identificació precoç dels colombians amb els partits tradicionals (abans de la consolidació de l'Estat nacional) i el seu accionar clientelista en l'ús dels escassos recursos estatals va activar les guerres civils (des de mitjans del segle XIX, fins l'actualitat); aquesta situació va ser augmentada mitjançant el pensament reaccionari de la institució eclesiàstica i dels gremis econòmics. El partidisme va contribuir a crear unes identitats polítiques que consideraven més important pertànyer a un partit que a una nació. De la mateixa manera, la religiositat popular va quedar impregnada per un component d'intransigència catòlica que va aconseguir filtrar els diferents conflictes polítics i socials del país, legitimant així la desaparició física de l'adversari per considerar-lo com una representació del mal. En conclusió, la intransigència catòlica i el partidisme sectari van negar la llibertat de consciència, el pluralisme i la formació d'una identitat nacional laica.

7. L'Estat corporatiu:

La supremacia d'interessos privats per damunt d'allò públic i el seu impacte en la creació de polítiques "públiques", imposades pel poder de negociació dels gremis econòmics (Federació de Cafeters, Associació Nacional d'Industrials, Societat d'Agricultors de Colòmbia, Federació Nacional de Comerciants, Federació de Ramaders, Associació d'Exportadors i Associació Bancària), privilegiaren els guanys a expenses d'allò públic i van permetre la creació d'un Estat corporatiu. Històricament aquests gremis han incidit en les polítiques públiques o en les decisions de tipus tributari que acaben afavorint-los injustament (mitjançant estímuls tributaris, subsidis o amnisties). En altres paraules, aquests gremis fan un us privat d'allò públic mitjançant polítiques d'Estat que beneficien els seus interessos particulars i deixen a fora a la majoria de la població. Es tracta d'un corporativisme que aconsegueix permejar a la majoria de la societat, creant-li, a més, uns hàbits socials basats en la insolidaritat i l'individualisme de classe. A les passades privatitzacions de la dècada dels anys noranta, el seu accionar es va dirigir a desprestigiar les empreses públiques amb l'únic propòsit d'adquirir-les a baix cost, o en el pitjor dels casos, a dessagnar-les i treure-les de la competència (Institut d'Assegurances Socials vs. EPS i l'Institut de Ràdio i Televisió vs. Caracol i RCN, entre molts més exemples).

8. Un Estat confessional:

L'hegemonia política i religiosa de l'Església catòlica, com a institució organitzada corporativament, va contribuir a crear un Estat confessional en una societat majorment catòlica. L'hegemonia catòlica, reconeguda a la Constitució de 1886 i al Concordat de 1887 i que es manifesta mitjançant el control de l'educació, dels territoris de missió i de l'obligatorietat de ser catòlic per poder ser reconegut com a ciutadà, va contribuir a crear un Règim de Cristiandat, en el qual l'Església tenia el predomini (temporal i espiritual) i el partit conservador governava amb la seva anuència. Per exemple, en el cas de l'educació, el 70% és impartida pel sector privat, on més del 50% està sota el control de les comunitats religioses. Més encara, el 50% dels col·legis denominats públics, fins als anys seixanta, estaven administrats pel clero regular (9). Aquesta hegemonia catòlica contribueix a que la societat colombiana no accepti altres expressions culturals i polítiques diferents, que posin en dubte un tradicionalisme de talant intransigent. Per cert, aquest tradicionalisme confessional i reaccionari es va filtrar de tal manera en els sectors subalterns que va produir una societat profundament conservadora, recalitrant, racista i enemiga de qualsevol expressió de la modernitat democràtica.

9. Repressió política bipartidista:

El bipartidisme estatal (liberal i conservador) i el consegüent tancament d'espais de participació democràtica a terceres forces polítiques, a l'escenari de la guerra freda, va crear al 1957 un Estat conegut a Colòmbia com el Front Nacional, és a dir, durant setze anys el repartiment del poder polític i de la burocràcia es va limitar als dos partits tradicionals. La resposta a aquesta exclusió política va ser el sorgiment als anys seixanta i setanta de fronts polítics oposats al Front Nacional: el Moviment Revolucionari Liberal, el Front Unit, l'Aliança Nacional Popular, la Unió Nacional d'Oposició; i les guerrilles de caràcter revolucionari, organitzacions que no van aconseguir trencar amb un bipartidisme que feia política mitjançant el repartiment burocràtic de l'Estat (clientelisme) i la corrupció. Als anys vuitanta, aquests sectors democràtics van estar liderats per la Unió Patriòtica. Per cert, la demostració de la intransigència i exclusió de la èlit bipartidista va ser el

genocidi de més de 3.000 integrants de la Unió Patriòtica, partit que aglutinava a sectors independents de la societat i a un número petit de guerrillers desmobilitzats, tots ells interessats en participar en la política fora dels partits tradicionals.

10. El conflicte social i polític:

La violència del Front Nacional es va produir per la pròpia lògica del sistema, com a repressió, “des de dalt”, a partir dels discursos excoients dels representants del poder legislatiu als anys seixanta que estigmatitzaven a grans regions del país, qualificant-les de “repúbliques independents”. Després de dues dècades de conflicte, l'Estat i els insurgents mitjançant un diàleg van convenir un alto el foc per negociar els Acords de la Uribe (Reforma política, agrària i creació de la Unió Patriòtica). Acords que van ser sepultats juntament amb els activistes i dirigents de la Unió Patriòtica. Un tercer partit polític no tenia dret a existir i, menys encara, creat per impulsar reformes a l'Estat i a la gran propietat territorial. Els diàlegs de pau, que posteriorment s'han reprès diverses vegades a Caracas, Tlaxcala i, últimament al Caguán, han naufragat novament, quan arriba el moment de discutir sobre els problemes estructurals del país. Aquest fracàs ajuda a explicar la continuació de la guerra amb tota la seva crueltat.

D'altra banda, la impossibilitat de l'Estat per derrotar a la guerrilla i d'aquesta per derrotar a aquell en una guerra de cicle llarg i de desgast, dificulta la construcció d'un teixit social organitzat, ja que el conflicte polaritza tota la situació política i els mitjans de comunicació satanitzen als moviments socials i criminalitzen qualsevol acció social independent.

11. L'autoritarisme consuetudinari:

La centralització del poder polític mitjançant la constitució de 1886 i els recurrents estats de setge, units a una tradició identificada amb l'Antic Règim, va propiciar l'espai pel ressorgiment d'ideologies autoritàries contrainsurgents al segle XX. En aquest sentit, és necessari tenir present que el tradicionalisme de tipus autoritari que persisteix a Colòmbia pot explicar-se per les derrotes que van sofrir els liberals en les diferents guerres; el bloqueig de les seves reformes (de mitjans del segle XIX i de La Revolució en Marxa al 1936) mitjançant contrareformes (1886, 1952 i 1957). A l'actualitat, l'autoritarisme sembla consolidar-se a través d'una base social “paramilitar”, apuntalada en els últims vint anys i amb presència real a totes les regions i institucions de l'Estat, i mitjançant la imposició ideològica d'una intransigència política i social que no permet cap escenari de crítica al règim polític. Aquesta tradició autoritària s'oculta discursivament afirmant que a Colòmbia mai va existir una veritable dictadura militar, tot i el general Rojas Pinilla i de la immisericable persecució i repressió als moviments socials.

12. La cultura de la il·legalitat:

La debilitat de l'Estat, o l'absència d'aquest, en moltes regions del país i una cultura de la il·legalitat, també van contribuir, juntament amb el l'aparició del contraban, al creixement desbordat del narcotràfic al segle XX, el qual va penetrar la majoria dels poders locals i va irradiar als sectors mitjans de l'economia, i més tard, a les institucions estatals i paraestatals. El narcotràfic va penetrar diferents estaments socials, induint amb la seva economia i els seus hàbits de consum a la formació d'una societat amb una ètica i una estètica mafiosa, d'una cultura mafiosa, en la que conflueixen el contraban de tot tipus de

mercaderies (d'orígens colonials), la corrupció, el clientelisme, el narcotràfic i les pràctiques gangsterils. Pel que fa a les guerrilles, aquesta relació és més complexa, en tant que aquest tipus d'activitats no és el centre dels seus interessos polítics, sinó un mitjà per adquirir recursos econòmics pel seu accionar insurgent.

13. La privatització dels drets socials:

En l'actualitat, la globalització liderada per les empreses transnacionals contribueix encara més a debilitar les precàries polítiques socials de l'Estat corporatiu colombià i l'obliga a realitzar polítiques públiques focalitzades i privatitzadores (Consens de Washington), amb les que s'administra la pobresa mitjançant programes dirigits als més pobres dels pobres (Famílies en Acció). D'aquesta manera, els drets socials deixen de ser-ho per convertir-se en almoines repartides amb interessos merament electorals i clientelistes. Allí hi ha un culte a un capitalisme vulgar, que troba en les polítiques públiques un mur de contenció, ja que les èlits només estan interessades en mantenir una economia capaç de continuar amb el pagament del deute extern (50% de la despesa pública) i defensar els seus guanys mitjançant una guerra mai acabada. A la vegada, la política econòmica li fa ressò a l'exercici limitat d'una ciutadania deliberant, única barrera que podria fer front a la devastació del teixit social. El neoliberalisme va acabar per ocasionar la pèrdua del pensament crític en un escenari polític més complex, degut a la centralització dels mitjans de comunicació en una aliança de la oligarquia tradicional amb transnacionals que monopolitzen la informació i la utilitzen com un dispositiu de control social efectiu.

14. El neoliberalisme feixista:

A Colòmbia resulta un agreujant que l'aplicació del neoliberalisme hagi fet emergir algunes formes del feixisme societal, latent a la societat colombiana, caracteritzat no com un règim polític sinó com un règim social i de civilització que pot existir al costat d'algunes formes democràtiques. Consisteix en una sèrie de formes de sociabilitat feixista, com el feixisme de l'apartheid, de l'Estat paral·lel (que utilitza dobles estàndards a l'aplicar l'acció estatal), del domini paraestatal, del feixisme populista (la il·lusió del consum i d'un estil de vida), del feixisme de la inseguretat (manipulació de la inseguretat de les persones o grups al crear una incertesa total davant el present i el futur) i del feixisme financer que és la forma més virulenta i globalitzada de la dominació imperialista (10). Aquestes expressions feixistes conflueixen a Colòmbia en un Estat de tipus corporatiu que nega l'existència dels conflictes socials i de classe, proposant la consolidació d'un Estat orgànic i autoritari (l'Estat comunitari de l'actual mandatari), defensor dels interessos del capitalisme en totes les seves escales.

En el debat colombià es tracta d'establir fins a on aquestes modificacions introduïdes pel neoliberalisme global estan incidint; com es materialitzen aquestes diverses formes del feixisme societal o estatal, quin abast tenen i quines zones de la societat o de l'Estat han estat afectades. De la mateixa manera, es requereix comprendre clarament com es vigoritza l'afinitat entre el tradicionalisme autoritari de la societat colombiana i el capitalisme feixista; afinitat ideològica defensada mitjançant el tradicional discurs del neoliberalisme i de l'atac a qualsevol manifestació política o cultural, que qüestionï l'hegemonia dels poders imperialistes i de les burgesies afins als seus interessos de classe.

En suma, aquesta síntesis sobre la complexitat històrica de l'Estat colombià i la cultura

política té la intenció de sistematitzar i sintetitzar les diferents tesis que durant els últims cinquanta anys han explicat la seva conformació. D'aquí que la seva lectura sigui una invitació a recordar vells debats que no perden vigència; més encara quan en l'actualitat es fa necessari recordar-los per oposar-los a interpretacions periodístiques superficials que només reproduïen els comunicats oficials de l'establiment, en una versió de la història que segueix reproduint una mirada unilateral en la qual només s'explica una part del nostre itinerari històric. Insistim, només en la versió oficial de les classes dominants.

El desconeixement de la història per part de la majoria dels ciutadans colombians, que s'utilitza com un dels dispositius de control social més eficaços, ocasiona que els mitjans de comunicació ocultin fàcilment una perspectiva dels fets, en una lectura superficial d'ells o els presentin des d'una mirada profundament esbiaixada. D'aquí que en l'actualitat els mitjans de comunicació compromesos en la defensa de l'estatus quo i de l'ordre global, utilitzin de forma vulgar i nefasta la seva gran audiència per crear un pensament únic que nega la crítica i que mostra com a única opció de vida el consum, l'hedonisme i l'èxit individual. Aquesta situació es veu agreujada a Colòmbia per l'absència d'uns mitjans de comunicació alternatius, ja que els mass media estan en mans dels grans gremis econòmics transnacionals.

D'altra banda, la bibliografia referenciada permetrà al lector comprendre que les anteriors reflexions són producte d'una lectura d'una extensa producció acadèmica que per dècades ha explicat la forma com es constitueix l'Estat colombià. No obstant, aquí només es menciona la més destacada, quedant a fora una infinitat de noves produccions acadèmiques en les quals els actors subalterns són els nous protagonistes. De la mateixa manera, per motius d'espai no fem referències extenses a les lectures teòriques o sobre l'actualitat política, social i econòmica del país (en un món globalitzat). No obstant, com s'evidencia en allò escrit, els actuals debats també hi són presents.

Per últim, esperem que el present text continuï estimulant una discussió que requereix investigacions més justes, profundes i crítiques, a més de la necessària confrontació del que s'ha proposat fins aquí.

Bibliografia bàsica sobre el problema

Abel, Christopher. Política, Iglesia y partidos en Colombia. 1886-1955. FAES-Universidad Nacional. Bogotá. 1987.

Archila Neira, Mauricio. Cultura e identidad obrera. Colombia. 1910-1945. Cinep. Bogotá. 1991.

Ayala, César Augusto. Nacionalismo y populismo. Anapo y el discurso político de la oposición en Colombia. 1960-1966. Universidad Nacional de Colombia. Bogotá. 1995.

Bejarano, Jesús Antonio. La SAC y el desarrollo agropecuario colombiano, 1871-1984. CEREC. Bogotá. 1985.

Berquist, Charles. Café y Conflicto en Colombia 1886-1910. La Guerra de los Mil Días: Sus Antecedentes y Consecuencias. FAES. Medellín. 1981.

Betancourt Echeverry, Darío. Mediadores, rebuscadores, traquetos y narcos. Ediciones

Antropos. Bogotá. 1998.

Cifuentes María Teresa y Figueroa S., Helwar. "Corrientes del catolicismo frente a la guerra y la paz en Colombia en el siglo XX". Historia del cristianismo en Colombia. Corrientes y diversidad. Bajo la dirección de Ana María Bidegain. Taurus. Bogotá. 2005.

Colmenares, Germán. Partidos políticos y clases sociales en Colombia. Los comuneros. Bogotá. (1968).

Comisión de Estudios Sobre la Violencia. Colombia: Violencia y Democracia. Informe presentado al ministerio de Gobierno. Universidad Nacional de Colombia-Colciencias. Bogotá. 1988.

Cortés, José David. Curas y Políticos Mentalidad Religiosa e Intransigencia en la Diócesis de Tunja. 1881-1918. Ministerio de Cultura. Bogotá. 1998.

Cuellar Montaña, Diego. Colombia. País formal, país real. Editorial Latina. Bogotá. 1977.

Fals Borda, Orlando Guzmán Campos, Germán Umaña Luna Eduardo. La Violencia en Colombia. Tomo I. Bogotá. 1962.

Figueroa S., Helwar. "El imperio espiritual español: lengua, raza y religión". Anuario colombiano de historia social y de la cultura. N° 34. 2007. Universidad Nacional de Colombia.

Figueroa S., Helwar y Tuta, Carlos. "El Estado corporativo colombiano. 1930-1953". Anuario colombiano de historia social y de la cultura. N° 32. Universidad Nacional de Colombia. 2005. pp. 99-148.

García, Antonio. Bases de la economía contemporánea. Ediciones RFIOC. Bogotá. 1948.

González, Fernán. "Reorganización de la Iglesia ante el Estado liberal y su crisis. 1850-1886". Historia General de la Iglesia en América Latina. Vol. VII. Sígueme, Salamanca, 1981. pp. 351-399.

_____. "La iglesia católica desde la revolución en marcha hasta el frente nacional". Poderes Enfrentados. Iglesia y Estado en Colombia. Cinep. Bogotá. 1997.

Guillén Martínez, Fernando. La Regeneración. Primer Frente Nacional. Carlos Valencia Editores. Bogotá. 1986.

_____. El Poder Político en Colombia. Punta de Lanza. Bogotá. 1979.

Jaramillo Uribe, Jaime. El pensamiento Colombiano en el Siglo XIX. Planeta. Bogotá. 1996.

Jaramillo Vélez, Rubén. "La postergación de la experiencia de la modernidad". Colombia: La Modernidad Postergada. Selene. Bogotá. 1998.

Jiménez Becerra, Absalón. Democracia en tiempos de crisis. Planeta. Bogotá. 2004.

Kalmanovich, Salomón. Economía y nación. Una breve historia de Colombia. Siglo XXI.

Bogotá. 1988.

König, Hans-Joachim. En el camino hacia la nación. Nacionalismo en el proceso de formación de la Nueva Granada, 1750-1856. Banco de la República. Bogotá. 1994.

Liévano Aguirre, Indalecio. Los grandes conflictos sociales y económicos de nuestra historia. Nueva Prensa. Bogotá. 1940.

Martínez, Frédéric. El nacionalismo cosmopolita. La referencia europea en la construcción nacional en Colombia, 1845-1900. Guadalupe. Bogotá. 2001.

Medina, Medófilo. "La historiografía política del siglo XX en Colombia". La Historia al final del milenio. Ensayos de historiografía colombiana y latinoamericana. Vol. 2. Universidad Nacional de Colombia. Bogotá. 1994. pp. 432-532.

Molina, Gerardo. Las ideas liberales en Colombia. Tres volúmenes. Tercer Mundo. Bogotá. 1990.

Ogliastri, Enrique. Los polivados, sector público y sector privado en la clase dirigente colombiana al final del Frente Nacional, 1972-1978. Universidad de los Andes. Bogotá. 1995.

Oquist, Paul. Violencia, conflicto y política en Colombia. IEC. Biblioteca Banco Popular. Bogotá. 1978.

Ortiz, Carlos Miguel. Estado y subversión en Colombia. CEREC. Bogotá. 1985.

Pécaut, Daniel. Orden y Violencia: Colombia 1930-1954. Dos volúmenes. Siglo XXI. Bogotá. 1985.

Sáenz Obregón, Javier; Saldarriaga Oscar; y Ospina Armando. Mirar la Infancia: pedagogía, moral y modernidad en Colombia, 1903-1946. Colciencias. Medellín. 1997.

Sáenz, Rovner Eduardo. La Ofensiva Empresarial. Industriales, políticos y violencia en los años 40 en Colombia. Tercer Mundo Editores. Ediciones Uniandes. Bogotá. 1992.

_____. "Laureano Gómez, entre la ideología y el pragmatismo". Anuario Colombiano de Historia Social y de la Cultura. Nº 28. Universidad Nacional de Colombia. Bogotá. p. 39-54.

Sánchez, Gonzalo y Meertens, Donny. Bandoleros Gamonales y Campesinos. Ancora. Bogotá. 1992.

_____ y Peñaranda Ricardo. Pasado y presente de la violencia en Colombia. CEREC. Bogotá. 1986.

Vega Cantor, Renán. Gente muy rebelde. Pensamiento crítico. Cuatro volúmenes. Bogotá. 2002.

NOTES:

[1] Professor de la Universidad Autónoma de Colombia.

[2] Historiador de la Universidad Nacional de Colombia.

[3] És evident que en l'actualitat per la geopolítica internacional, l'auge dels organismes supranacionals, l'enfortiment dels oligopolis transnacionals i la desregulació econòmica, les fronteres dels Estats nació no són suficients per explicar el per què dels conflictes socials de tot tipus. No obstant, aquesta metodologia d'anàlisi social encara té molt a dir, i més si els Estats nació es mostren com una barrera de contenció davant l'homogeneïtzació de les societats i la concentració dels capitals als països desenvolupats.

[4] El règim polític segons Duverger "...designa un conjunt complet d'institucions més o menys coordinades i articulades, que es refereixen a la vegada al fonament del poder, a l'elecció dels governants, a la seva estructura i limitació". Citat per VARGAS, Alejo. Notas sobre el Estado y las políticas públicas. Almudena Editores. Bogotá. 1999. p. 17.

[5] Martín Barbero, Jesús. "Colombia: ausencia de relato y des-ubicaciones de lo nacional". Imaginarios de Nación: Pensar en medio de la tormenta. Cuadernos de Nación. Ministerio de Cultura. Bogotá. 2001.

[6] Per l'aprofundiment d'aquest debat, consultar els textos de: GELLNER, Ernest. Naciones y nacionalismo. Alianza Editorial. Madrid. 1988. HOBBSBAWM, Eric. Naciones y nacionalismo desde 1780. Crítica. ANDERSON, Benedict. Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo. FCE. México. 1997 Barcelona. 1991.

[7] La política imperialista de substituir la producció de cultius alimentaris per cultius per l'elaboració de biocombustibles utilitzats a la indústria dels països desenvolupats posa en perill la seguretat alimentària dels països perifèrics, ja que en aquests es produirà una escassetat de sòls i d'aliments.

[8] Fernán González y Fabio Zambrano, en una sèrie d'articles de la revista Análisis, editada pel CINEP, treballaren la idea de la debilitat i precarietat de l'Estat colombià durant els segles XIX i XX i la fortalesa d'algunes regions i la seva incidència al camp nacional. GONZÁLEZ, Fernán y ZAMBRANO, Fabio. Análisis. Nº 1, 2 y 3. Bogotá. 1988 y 1989.

[9] HELG, Aline. La educación en Colombia. 1918-1957. Universidad Pedagógica Nacional. Bogotá. 2001.

[10] De SOUSA SANTOS, Boaventura. Reinventar la democracia: reinventar el Estado. CLACSO. Buenos Aires. 2006.